

~ Arı ve Bal ~

İstanbul, 2013

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları - 39

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakođlu

Editörler: Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun

Kapak ve sayfa tasarımı: Ayşe Görkem Kozanođlu

Kapak görseli: İbn Butlan - Takvim es-sıhha'dan

Birinci baskı: Mayıs 2013, İstanbul

Boyutlar: 13,5 x 21 cm

Sayfa sayısı: 288

ISBN: 978-605-4534--30-2

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1

Topkapı / Zeytinburnu - İSTANBUL

0212 482 99 10

Sertifika no: 16053

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi

www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104 / A Moda / Kadıköy - İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86

GSM: 0530 370 74 11

E-posta: info@tarihcikitabevi.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ ◦ 7

Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun

ARICILIK MONOGRAFİLERİ

Güroluk Köyünde Karakovan Arıcılığı ve Terimleri ◦ 11
Mustafa Karataş

Torbali, Arıtış Köyünde Arıcılık ◦ 37
Necat Çetin

ANTİK ANADOLU'DA BAL

Antik Çağda Karia Bölgesinde Bal ◦ 55
Dinçer Savaş Lenger

Hititlerde Arı ve Bal ◦ 65
Sedat Erkut

Tarih Öncesinden Antikçağa Arıcılık ve Bal ◦ 71
İsmail Gezgin

Mitolojik Arıların Ballı Öyküleri ◦ 97
Deniz Gezgin

BAL VE BALMUMU

Eflak-Boğdan ve Karadeniz'de Bal ve Balmumu ◦ 115
Arzu Kılınç

HELVA

Edirne'nin Gaziler Helvası ve Helva Sohbetleri ◦ 133
Alev Özbil

LAFINIZI BALLA

Türklerde Arıcılık ◦ 143
Edward Tryjarski

Yunus Emre'nin Şiirlerinde Arı, Bal ve Kovan ◦ 189
Ayşe Nur Kırgız Sağın

Divriği Kültüründe Arı ve Bal ◦ 197
Fatma Pekşen

Türkiye Türkçesinde Arı ile İlgili Atasözleri ve Deyimler ◦ 221
Eyup Sertaç Ayaz

ARI SEMBOLÜ

Hanedan Sembolü Olarak Arı ◦ 241
Mehmet Kahyaoğlu

ARILAR

*Balarısının (Apis Mellifera Linnaeus, 1758)
Üremesi ve Sosyal Yaşantısı* ◦ 253
Rikap Yüce

Balarısı (Apis mellifera L., 1758) ◦ 265
Zeynel Arslangündoğdu

DİZİN ◦ 283

GİRİŞ

Arı ve Bal kitabı; tarihi süreçler içinde arıcılık, bal, balmumu ile ilgili kayıtları tespit etmek, kültürümüzde etnoğrafik anlamda arıcılıkla ilgili uygulamaları ve arıcılığın gerektirdiği bilgileri, mevsimlere ve zaman dilimlerine göre yapılan işleri belirlemek, arıcılığın araç ve gereçlerini, bal türlerini, arıcılıkla ilgili terminolojiyi ortaya koymak, arı sembolünün ve motifinin tarihçesini açıklamak, Türk halk edebiyatı ve atasözlerinde arı, bal, kovan, petek bağlantılı birikimi incelemek, leksikografik yönden Türkçenin arı ve bal bağlantılı kelime dağarcığını saptamak amacıyla hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali
Dr. Hilal Oytun Altun

balı alınmış kuru çec konur. Onun üstüne de temiz bir teneke kapatılır. Ateş yanıp bittikten, teneke soğuduktan sonra usulca yerinden alınır. Bir bıçakla tenekenin içine sıvanmış olan is sıyrılarak küçük bir şişeye ya da sürmedenliğe konulur. İcap ettiğinde süpürge çöpü ile göze çekilir. Gözden de kolay kolay çıkmaz. Ben bu sürme çıkarmayı Mayatgil'in Sabriye Hanım'dan öğrenmiştim. Kaynanam süslü gelini severdi. Elimin kınası eksik olmazdı. Biri bitince yenisini vururduk. İncim, kordonum, altınlı sıram, hırtlatmam, sutaralarım hiç üstümden çıkmazdı." (Kaynak kişi: Emine Aygün. 28-Ağustos-2010)

Hırtlatma: Gramiselerin üst üste bindirilerek dikildiği yöresel boyun takısı.

Sutara: Bilezik

Kordon: Altın zincir

Arı ve balla ilgili inanışlar

Arının yaratılış efsanesi: Hazreti Eyüp A.S. feci bir hastalığa yakalanmış, bütün vücuduna kurt düşmüştü. Bir müddet sonra bazı kurtlar yere dökülmeye başladı. Hz. Eyüp açlıktan ölmesinler diye bunları alıp yaralarına geri koydu. Fakat yerden aldığı kurtlar canını çok yaktı. Şimdiki arılar yerden kaldırılan bu kurtlardan oluştu.¹⁹

Arı ve zehri: Arı yaratıldığında Cenab-ı Allah'a "Yarabbi, soktuğumu öldüreyim, bir batman da bal vereyim" demiş. Ancak bu isteği kabul edilmemiş, zehri de balı da şimdiki kararıyla ayarlanmış.²⁰

---

19 Kadir Pürlü, *Sivas'ta İlbeyi Türkmenleri-I*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2002, s. 285.

20 age., s. 285.

Sivas Zara yöresinde hava bulutlu iken arılar kovandan çıkıyorsa, yağmur yağmayacağına inanılır.²¹

Üç şeyden hayır gelmez: Ağustos'ta oğul veren arıdan, Nisan'da koçan veren darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan.²²

Arıcılar Hz. Süleyman'a şikâyete gitmişler. "Ya Süleyman, bazı rüzgârlardan şikâyetimiz var, arılarımız telef oluyor; bize himmet eyle" demişler. O da "Poyraz değerse zararınızı rençpere sağlatırım. Kible yeli değdiyse bostancıya... Dağ yeli eserse zaten işiniz iş... Velakin Sarıyel eserse ne size ne de bana..." demiş.²³

Arı, "bana bakan bir olsa, gözünün teki kör olsa" dermiş. Bu yüzden arıya daha çok nazar değeğine inanılır ve nazarı dokunan kişiler arılığa yaklaştırılmaz.²⁴

Arı, Eyüp Peygamber'in yarasındaki kurtlardan oluşmuş. Arı sokmasından korkan kişi, "Hz. Eyüp'ün başı için beni sokma" derse, arı onu sokmazmış. Arı kaçtığı zaman bir yere konması için taş taşa vurulur ya da ıslık çalınır.²⁵

Rüyada arıyı bal üstünde görmek hayırlı amel ve bol kazanca işarettir. Uçarken görmek veya birisini soktuğunu görmek kavga ve nizaya işarettir.²⁶

---

21 Ahmet Özdemir, *Folklor Penceresi*, Veli Yayınları İstanbul, tarihsiz, s. 61.

22 age., s. 70.

23 Kadir Pürlü, *Sivas'ta İlbeyi Türkmeleri-II*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2002, s. 813.

24 age., s. 909.

25 age., s. 915.

26 age., s. 940.

Divriği'de ise rüyada bal görülmesi, bulaşık işlere, huzursuzluğa yorulur.

Gene Sivas yöresinde yapılan köy düğünlerinde, gelin attan/arabadan indirilip erkek evine sokulurken kapının eşiğine bal ya da pekmez sürülür. Gelin bu tatlıdan ağzına bir parmak alarak içeriye girerse evliliğinin tatlı geçeceğine inanılır. Bazı yerlerde de gelinin eline bal/pekmez verilir. Evin eşiğine ya da kapının yan tarafına bu tatlıdan sürmesi istenir. Başına Kur'an tutulması (bereket için), ayağının altına koyun postu serilmesi de (yumuşak tabiatlı olması için) diğer geleneklerdendir.

Atasözleri/deyimlerde bal/arı:

Aşk sayesinde arı iğnesi bal olur (Mevlâna)
Afiyet, şeker bal olsun (sofradan sonra söylenir)
Ağzına bir parmak bal çalmak
Ağzından bal akmak
Allah yağmumu yakana yağmumu, balmumu yakana balmumu verir.
Aldığını yağa bala vermek
Arası yağ bal olmak
Arı bal alacak çiçeği bilir
Arı bal yapacak damarı bulur
Arı gibi sokmak
Arı ile kariya güven olmaz
Arı nefesten (nazar), kuş kafesten hoşlanmaz
Arı oğul verir gibi (Divriği'de hep bir ağızdan konuşulan kalabalık ortamlarda söylenen benzetme sözüdür)
Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever.
Arıcı, arılara yarıcı
Arının gözüne çöp dürtmek

Arısı gitmiş kovana dönmek
Arıyı duman, insanı iman yola getirir
Asil azmaz bal kokmaz; kokarsa çökelek kokar, çün-
kü aslı ayrandır

Ata tepmez, ite kapmaz, arıya sokmaz deme
Bahçesinde arısı olanın, kesesinde parası olur
Bal bıçağı (İyi, güzel işlerde yardımcı olan kimse)
Bal demekle ağız tatlanmaz
Bal derdi söktürür, bal derdi oldurur
Bal dök yala (çok temiz)
Bal etmez arı gibi dolanmak: Bir işe yaramamak, boş
boş gezinmek

Bal olan yerde sinek de olur
Bal tutan parmak yalar
Bal vermez arı
Balı ye, arısını sorma
Balı da yağı da olmak (Hem oğlu hem kızı olmak)
Balın olsun, müşteri Bağdat'tan gelir
Balınan badem emmek (Refah içinde olmak)
Başaran bal yer, artığını el yer
Bayırda bağını, evinde sağımı, bahçende arını eksik
etme

Bedava sirke baldan tatlıdır
Bir eli balda, bir eli yağda olmak
Çirkin ile bal yenmez, güzel ile taş taşı
Evvel beğenmezdin balı kaymağı, şimdi keşkezen-
den keş kapar oldun (Varlıktan darlığa düşenlere söy-
lenir. Keş/keşk: Kuru yoğurt. Keşkezen: Kuru yoğurdu
ezmeye yarayan içi tırtıklı özel araç)

Her gün bal yiyen baldan usanır
Kovan kırıla, arı dağıla (Beddua)
Oğul balı (Torun sevilirken söylenir)
On parmağın balda olsa, birisi ağı olur
Parmağı uzun bal yemez, nasibi olan yer

Pilâvın yağı, aşların tuzu, oğulun balı: Torun severken söylenir

Sineğin balı, tembelin malı olmaz

Sütünü balla iç, solmazsın hiç

Yağ oldum, bal oldum da boğazından aşamadım
(Kıymeti bilinmemek anlamında)

Yağa yatırıp bala batırmak: En iyi şekilde ikramlamak

Yağı, balı toprağa katsan yenir

Yağınan bal, orada kal

Yağlı ballı olmak

Yeter ki balın/pekmezin olsun; sineğin Bağdat'tan gelir

Ölçülü sözlerde arı/bal:

Temmuz'da ekilen darıdan,

Bal vermeyen arıdan,

Kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez.

Zerre kadar akli olan arıdan hisse kapar

Altmış iki çiçeği toplar, yoğurur bal yapar.²⁷

Yağım balım var idi, gelirdi kardeşlerim

Yağım balım yok oldu, delirdi kardeşlerim

Kızım, tatlı gel²⁸

Genç bir gelin varmış, her gün evde işini bitirir, babası evine oturmaya gidermiş. Bir gün babası, kızına; "Kızım, tatlı gel" demiş. Kız ertesi günü kadayıf yapıp götürmüş. Babası gene "kızım, tatlı gel" demiş. Bu sefer

27 Kadir Pürlü, *Sivas'ta İlbeyi Türkmenleri-I*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2002, s. 527.

28 Müjgân Üçer, Fatma Pekşen, *Divriği'de Mutfak Kültürü*, Ankara 2001.

~ DİZİN ~

A

ABD 13, 262
Africa Proconsolare 56
Afrika 56, 72, 73
Akdeniz 39, 56, 115
Ali Eşref Dede 133, 140
Altamira Mağarası 74
Altnordu 147
Amerika 73, 115, 262
Amon-Ra 79, 81
Antalya 62
Antik Yunan 86, 87, 88, 89, 102, 108
Apep 79
Apis Mellifera 72, 158, 253, 265, 266
Apollon 105
Arana Mağarası 74
Arıtış Köyü 37, 38, 39, 40, 41
Aristoteles 94
Arjantin 13
Artemis 108, 109
Astypalaia 56
Asvinler 100, 101, 102
Athara-Veda 101
Athenaeus 90, 91
Attika 56, 58, 59, 90

B

Babil 82, 83, 85
Baetica 56
Balkanlar 115
Başkurtlar 150, 151, 152
Birinci Dünya Savaşı 124, 127, 149
Bizans 59
Bodrum 57, 62
Boğdan 115, 116, 117, 119, 121, 125, 128, 129
Bonapart, Napolyon 124, 241, 242, 243, 247, 248
Boyalı Höyük 65, 69
Bulgaristan 62, 124

C

Cezayir 73
Codex Comanicus 170

Ç

Çamlıhemşin 14, 28
Çatalhöyük 74
Çin 13, 72, 115, 145, 146

D

Demeter 88, 102, 103, 109
Democritus 90
Dionysos 104, 105, 107
Divriği 197, 198, 200, 202, 203, 206, 208, 213, 215, 216, 217, 218, 219

E

Eflak 115, 116, 117, 118, 119, 121, 125, 128, 129
Ege 56, 115
Einstein, Albert 263
Ephesos 108, 109
Eros 100
Eski Mısır 73, 74, 75, 78, 79, 241, 242, 243, 245, 248
Eupolemos 57
Eurydike 105, 106
Evliya Çelebi 119, 125

F

Fas 73
Frisch, Karl von 259

G

Gardizi 149
Geoponica 59
Girit 59, 108
Gurgur Dağı 37, 38
Güroluk Köyü 11, 14, 16, 17, 28

H

Hades 102

Harran 82
Harzemşahlar 12
Hazarlar 148
Hazreti Eyüp 211, 212
Hazreti Muhammed 122
Hazreti Süleyman 42, 212
Hearst Papirüsü 84
Hemşin 16, 125
Herodotos 80, 84, 88, 91
Hesiodos 87, 88, 89, 94
Hollanda 16
Homeros 86, 87
Horapollo 242, 246
Hudūd al-Âlam 153

İ

İbn Fadlan 148
İber Yarımadası 56
İngiltere 121
İspanya 73, 74, 245

J

Jarusalem 85

K

Kahire 77
Kahun Papirüsleri 75, 81
Kalavela 111
Kalgaylar 119
Kalidasa 100
Kalyмна 56
Kalymnos 56, 59
Kanada 13
Karia 55, 56, 58, 59, 60, 91
Kaşgarlı Mahmut 12, 147, 156, 166, 169
Keloğlan 200
Kıbrıs 56, 59
Kırım Savaşı 118, 124
Kilikia 56, 58
Knidos 56, 60
Konstantinopolis 59
Konya 123

Korsika 56
Korykos 58
Kos Adası 56, 59, 62
Krişna 100
Kronos 103, 104
Küçük Asya 56
Kybele 106, 107

L

Lemminkainen 111, 112
Lydia 91
Lykia 58

M

Malta 56
Mançurya 11
Marcellinus, Ammianus 242, 243
Marmaris 59, 62, 226, 231, 235
Matbah-ı Âmire 116, 117, 133
Medine 122, 123
Mekke 122, 123
Meksika 13
Melissa 103
Mezopotamya 81, 82, 83, 84, 86, 109
Mısır 12, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 90, 109, 115, 117, 241, 242, 243, 245, 248
Midas 107
Mirkhand 149
Mişerler 150
Moldova 126
Moretanya 56
Muğla 11, 56, 62, 226, 231, 235

N

Nil Nehri 74, 76, 77, 133, 140, 242
Nisyros 56

O

Olymos 61
Orhon Türkleri 145, 146

Orpheus 105
Orta Asya 11
Ortadoğu 109, 115
Osmanlı Devleti 119, 122, 133,
139
Osmanlı İmparatorluğu 115, 117,
127, 128, 129, 135, 153
Ovidius 104, 106

P

Paris 62, 63, 64, 120, 121, 128, 145,
174, 241
Perikles 89
Persephone 102
Pidasa 56, 60, 61, 63
Plinius 59, 94, 95
Pontus 14, 15
Porphyry 108
Poseidon 105
Pythagoras 90

R

Ra 79, 81, 117, 123
Re-Atum 74, 75
Rig-Veda 99, 101
Rize 13, 14, 15, 28
Rodos Adası 56, 58, 60, 62
Roma İmparatorluğu 243
Romanya 126, 127, 128, 154, 178,
179
Rumeli 116, 153, 163
Rusya 13, 15, 123, 126

S

Sardunya 56
Satapatha Brahmana 97
Selanik 127
Serçe Limanı 59
Sicilya 56, 59
Silenos 104
Suriye 56, 58
Suvarnaprabhāsa 156
Syme 56

T

Tataristan 150
Telipinu 66, 67
Telos 56
Tevrat 75, 76
Theangela 56, 57, 58, 60, 61, 63,
64
Torbalı 37, 39, 41, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51
Trabzon 14, 92, 125
Tuna 116, 120, 128, 129

U

Ukrayna 125, 126, 151
Urfa 82
Uygurlar 145, 167

V

Vedalar 99
Vergilius 105, 245
Vişnu 97, 98, 99, 100

W

Westcar Papirüsü 78

X

Xenophon 91, 92, 93

Y

Yunus Emre 189, 190, 191, 192,
193, 194, 195, 196
Yükneklî Ahmet 156

Z

Zemahşeri 157, 168
Zenon 57, 59, 60, 76, 89
Zenon Papirüsü 89
Zeus 87, 102, 103, 104, 106